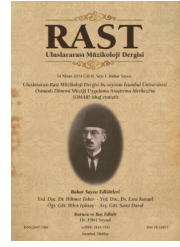

RAST MÜZİKOLJİ DERGİSİ

Uluslararası Müzikoloji Dergisi

www.rastmd.com

OSMANLI MAÂRİFİ'NDE MÛSİKÎ -I-

Dr. Erhan Özden¹

ÖZET

Başta Enderûn olmak üzere Mehter, Mevlevihâneler ve Mızıkâyı Hümâyûn Osmanlı'da mûsikî eğitiminin verildiği resmi kurumlardır. Tanzimat'tan sonra bu kurumlar arasına maârife bağlı okulların da girdiği görülmektedir. Sıbyan mektepleri, rüşdiye, idâdî, sultânî ve yüksek öğrenim mekteplerinde XIX. asrın sonlarına doğru mûsikî eğitimi verilmeye başlanmıştır. Yeni eğitim sisteminde yetişen mûsikî muallimleri meşk sistemine dayalı mûsikî öğrenimini artık çağın gerektirdiği plan, program ve imtihan düzenine göre vermektedirler. Bunun sonucunda yeni ders araç gereçleri, kaynaklar ve öğretim modelleri ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Osmanlı Maârif teşkilatının mûsikî politikasını incelemek ve okullarda verilen mûsikî eğitiminin özetini sunmaktır. Tanzimat'ın ilanından sonra tedrisata girmeye başlayan modern eğitim anlayışı okullardaki mûsikî derslerine eskisinden daha çok önem vermektedir. Bu döneme ait arşiv belgeleri dönemin mûsikî eğitimi hakkında önemli bilgiler içermektedir. Bu bilgiler ışığında imtihan, ders programları, tedrisat cetvelleri, muallim maaşları ve mûsikî araç-gereçleriyle ilgili belge okumaya yönelik tarihsel müzikoloji yönteminikullanarak Osmanlı Maârifi'nde mûsikînin serüvenini aktarmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler:Maârif Nezâreti, Gına, Mûlahazat, Mûsikî Muallimi, Mûsikî Talimatnamesi.

MUSIC IN OTTOMAN EDUCATION -I-

ABSTRACT

Especially special school in the Ottoman Palace Janissary Band, lodge used by mevlevi dervishes and harmonica imperial are the institutions, in which music education is given in Ottoman Empire. schools connected to education take place between these institutions after the political reforms made in the ottoman state in 1839. Ottoman elementary –primary school, ottoman junior high school, high school and sultânîc and higher

¹ Yrd. Doç Dr. İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk Din Müsikîsi Anabilim Dalı.

education schools started to give musical education towards the end of the 19th century. Music teachers educated in the new education system trained, the musical education dependent practice system, according to the logics of age plans ,programs and exam system anymore. So, it appears new lesson equipments, sources and educational models.

The purpose of this study is analyzing the musical politics of ottoman education organization and surveying as a summary musical education continued throughout 6th century. The modern education perceptive started to take place in schooling after the political reforms made in the ottoman state in 1839 place emphasis on art lessons and music more than older time. The accessible archive records belonging to that time give important informations about musical education of age. So we try to narrate the adventure of music in ottoman education system with documents based on exam, curriculums, school programs, teachers assignment and payments and musical equipments and materials.

Keywords: Ministry of Education, Gına, Mülâhazat, Music Teacher, Music Ordinance.

GİRİŞ

Sultân Abdülmecid Hân'ın (1839-1861) 1839 yılında Tanzîmât'ı ilân etmesiyle beraber Osmanlı Devleti yeni bir döneme girmiş ve batılı anlamda çeşitli reformlar gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu reformların en önemlisi eğitim ve öğretim alanlarında olmuştur. Modern Batı dünyasının yöntem ve metotlarının esas alındığı bu eğitim sistemi günümüz eğitim modelinin bir nevi temelini oluşturmaktadır. Tanzîmât'la beraber açılan yeni okullar Osmanlı'da uzunca bir süre hakim olan medrese eğitimine paralel olarak Anadolu'nun merkezi şehir ve kasabalarına dağılmaya başlamıştır. Artık öğrenciler sıbyan mekteplerini bitirdikten sonra rüşdiyye, idâdî ve sonrasında mülkiye mekteplerinde öğrenim görmeye devam etmektedirler. Gerçekleştirilen tüm köklü değişimlerde olduğu gibi Selçuklu'dan bu yana devam eden medrese eğitiminden modern anlamdaki okullara geçiş sürecinin çeşitli sıkıntılar doğurduğu muhakkaktır. Ancak Osmanlı reformlarına bakıldığında karşımıza zamana yayılmış bir değişim süreci çıkar. Yani köklü değişiklikler ani bir reaksiyonla işe koyulmazlar. Açılan yeni okulların yanında medreseler de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ağırlıklı olarak din eğitiminin verildiği medreseler Osmanlı'nın sonuna kadar varlığını muhafaza etmiştir.

Osmanlı Maârif Meclisi'nin kurulmasının ardından (1845) okullar tek bir yapıdan denetim altına alınmaya başlanmıştır. Bununla beraber derslere ait içerik, isim, imtihan, muallim ve mülâhazât gibi konular da zaman içinde belli kurallara bağlanmıştır. Maârifte bağlı mûsikî dersleri XIX. Y.y.'ın sonlarına kadar Osmanlı mûsikî eğitiminin temelini oluşturan meşk yoluyla yapılmaktadır. Yani tamamen eser icrasına yönelik bir uygulama söz konusudur. Eser seçimi ve ders içeriği muallimin tercihinine bırakılmaktadır. Mûsikî derslerinin bu ilk yıllardaki işlenme şekli çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. Bu dönemde mûsikî muallimi olan Zati Bey (Arca) derslerin pedagojik bakımdan yetersiz muallimlerle ve iptidâî bir içerikle yapıldığını belirten bir istidâ yazarak maârif meclisine sunmuştur. İstidânın tam metnini vermek yerine önemli kısımlarını maddeler halinde aktarmayı uygun görmekteyiz. Zati Bey aşağıdaki düzenlemelerin yapılmasını büyük bir titizlikle kaleme almıştır:

- *Mûsikî hançere-i beşerde mevcut esvâtın derecâtına sahip ve sabit olarak okumak ve yazmakla tahsil edilebilen bir fendir.*

- Mûsikî bir lisân-ı umûmî gibidir. Her devlette ayrı isim ve ayrı savt ile kabul olunmuş nota namında bir elifbası vardır. Bu nota milli terakki meyanında tarz-ı vâhid üzere okunduğundan mûsikî büyük terakkiyata mazhar olmuştur. Vakıa hesap, hendese vesair fûnûnda her devlette okunuyorsa da her fûnûn kendi lisanına tercüme olunduktan ve kendi harfiyle yazıldıktan sonra okunuyor.
- Amerika'da telif edilen bir mûsikî parçasının Berlin'de aynen okunması temin ediliyor. Ve bu suretle her kavim ve her memleket yek diğerinin nağamatındaki san'atından istifade ediyor.
- İstanbul'da Dersaadet'te okunmak üzere nezâret celilelerinin emriyle telif ettiğim Dârülfünûn marşını bizim talebemize ancak birinci kısmını okutabildiğimiz halde bunu Bulgar talebe ve talebatından ekserisi marşın tekrarına teşebbüs olunduğu zaman o anda kendilerine tevzi olunan marş notalarını ellerine alarak marşın bas ve tenor kısımlarından herkes kendisine ait olan kısımları Türkçe bilmediklerinden dolayı yalnız güftesiz olarak nota sözleriyle adeta birer saz gibi okudukları, talebelerimizin son dereceden hayretlerini mucip olduğu halde her nedense o zamanda notanın bu fazileti maârifimizin nazarı dikkatini celb edemedi.
- Gerek kız gerek erkek olsun kendi sadâsının vasatı dahilinde bugün mekteplerde okunan şarkıların hiç birisi kaideye mutabık yazılmış değildir.
- Mekteplerde muallimlerin pek çokları ancak bildikleri şarkıların haricine çıkamayacakları için derslerinde kendi iktidarları haricine çıkmayı arzu etmeyeceklerine hiç şüphe yoktur. Bestekârların ise fennî âhenge vâkif olmadıklarından ahenk dahilinde yazılmış âsârın cümlesinin âlisinde bulunurlar. Bu zevat pek çokları muhtelif kısımlarla muhtelif sadâda bir eser yazmak değil hatta muhtelif sadâ üzerine yazılmış bir eserin icrası zamanında kusuru iştirip sahibini ihtâr etmek iktidarına malik değildirler. İşte anın için bu zevatlar kendi iktidârlarının fevkine nezâret celilesi tarafından kabul olunan programı itiraz ettirirler.
- Mektep muallimlerinin bu suretle çalışmaları veya taraf-ı âlilerinden çalıştırılmalarına mani bulunduğu arz olunur.
- Mektep müdürlerinin mûsikî bilmedikleri halde tedrisata müdahale eylemeleri de (دن یب) bir mani teşkil ettiği ayrıca arz olunur efendim.

Zati

(BOA, MF. TLY, 497/40)

Yukarıda görüldüğü gibi mûsikî derslerinin başladığı ilk yıllarda en önemli sorunlardan biri muallimlerin pedagojik eksiklikleridir. Osmanlı'nın geleneksel mûsikî anlayışı düşünüldüğünde Zati Bey'in nota ve Batı mûsikîsiyle ilgili eleştirileri tartışılabilir. Bulgar talebelerinin daha küçük yaşlardan itibaren kendi mûsikîleri ile büyümeleri göz ardı edilerek Türk çocuklarının henüz yabancı oldukları bir mûsikîyi onlarla aynı ölçüde seslendirmelerinin istenmesi idealist ve biraz da Batı mûsikîsi ideolojisinin tasavvuru olduğu görüşünü taşımaktayız. Bu eleştirinin bizce haklı olan tarafı mûsikî müfredatının Batı mûsikîsinin temel alınarak hazırlanmasındadır. Sonraki yıllarda da maârifin mûsikî politikaları Batı mûsikîsi temelinde hareket edeceğinden muallimler, ders içerikleri ve özellikle talebeğe öğretilecek eser seçimleri bu minvalde düzenlenmiştir. Bu makalede araştırmaya çalıştığımız konu Osmanlı Maârif teşkilatında mûsikî derslerinin uygulanma esasları ve metodolojik yanlarıdır. Bu nedenle o dönemde mûsikî üzerinde uygulanan politik

davranışları konumuz dışında tutmayı daha uygun görmekteyiz.

Osmanlı Maârif Teşkilatının Kurulması

Maârif teşkilatının inkişafında özellikle II. Mahmud'un gayretleri takdire şayandır. II. Mahmud maârife verdiği önemi daha 1824'te yayınladığı fermanında göstermektedir. Bu fermanla ilk mektep tahsili zorunlu kılınmıştır. Bununla beraber Osmanlı'da ilkökul eğitimi zorunlu hale gelmektedir (Atuf, 1930, s. 55). Tanzîmât'ın ardından başlayan yenilikçi düzenlemeler sağlam bir eğitim düzeninin oturmasından sonra devamlılık kazanacağından ilk başta eğitim işlerine önem verilmiştir. Mektebi Tıbbiye, Mektebi Harbiye, Mektebi Maârif Adliye kurulduktan sonra bu okullardan sorumlu bir "Mekatibi Umûmiye Nazırı"² atanmış buna bağlı olarak bir de Mekatib-i Umûmiye Müdürlüğü kurulmuştur. Bu döneme kadar Maârif işlerinden sorumlu birkaç teşkilat vardır. Bunlar "Mekatib-i Rüşdiyye Nazırlığı" ve "Meclis-i Umûr-u Nafiâ, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, Dâr-ı Şûrâyı Bâb-ı Âlî"³dir. Daha sonra bu işlerin yönetileceği bir meclis açılmıştır. (1845). Meclis-i Maârif adıyla göreve başlayan bu geçici meclisin ilk reisi Emin Paşa'dır (Atuf, 1930, s. 90). Bu meclis bir yıl sonra yerini "Meclis-i Maârif-i Umûmiye"ye bırakmıştır. Uzun yıllar Maârif işleri bu meclis nezâretinde yürütülmüştür. Sonraki yıllarda artan okul sayısı ve getirilen yeni düzenlemeler meclisin yetkisini aşınca maârif işleri için bir nezâret kurulmasına karar verilmiştir. Bunda Babıali'nin meclis üzerindeki etkisi de önemlidir. Lütfi Efendi Maârif Meclisi'nin ilk yetki ve teşkilat yapısını anlatmaya şu sözlerle başlamıştır:

Maârif-i Umûmiye Meclisi şubesi olmak üzere Dâr'ül-saltanatü's-seniye'de ayda bir ledeliktiza on beş günde bir kere in'ikâd etmek üzere (encümen-i dâniş) namıyla fevkalade bir Maârif Meclisi teşkil olundu. Bu meclisin âzâyi dahiliyesi kırk adet münhasır olup harici âzâsi mahdud değil idi. Vazifesi terbiye-i umûmiyye ve izâle-i cehl tebayı muidi kütüb ve risail ve evrâk-ı matbuann sehlü'lifade ?lisan sade ile telif ve tercüme ve neşri esbab-ı tahsiliyeden ibaret idi (Lütfi Efendi, 1926, s. 302).

Maârif Nezâreti 1857'de kurulmuş ilk Nazırlığa ise Abdurrahman Sami Paşa getirilmiştir (Kuneralp, 1999, s. 52). Nezâret ilk yıllarda Osmanlı'daki tüm okullar üzerinde bir otorite sağlayamamıştır. Yukarıda adlarını verdiğimiz umûmî okullar ve diğer askeri ve mesleki okullar resmîyette bu nezârete bağlı olsalar bile tedrisat ve muallim ihtiyaçlarını kendi insiyatifleri dahilinde karşılamaktaydılar. Kısacası Maârif Nezâreti'nin denetleme ve yürütme yetkileri çok sınırlıydı. Bu durum Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi yayınlanana kadar devam etmiştir (Erdoğan, 1996, s. 260).

Başta İstanbul olmak üzere memaliki Osmaniye'de mevcut bütün mekteplerin ıslahına yönelik bir nizamnameye çoktan beri ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu layihada sıbyan mektepleri ve rüşdiyyelerin zamanın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde modern müfredatla yeniden tanzim edilmeleri gerektiği belirtilmektedir

Tanzîmât'ın ardından maârif konularında yapılan başlıca çalışmaları özetlersek:

- Sıbyan mekteplerinin ıslahına yönelik çalışmalar
- Rüşdiyye mekteplerinin artırılması ve düzenlenmesi
- Muallim Mektebinin (Dârü'l-muallim) açılması

²Bu nazırlık daha sonraları "Maârif Umûmiye Nazırlığı"na dönüşecektir.

³Maârif işleri önce Meclis-i Umuru Nafiâ'da görüşülmekte ardından Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Dâr-ı Şûrâyı Bâb-ı Âlî'de tetkik edildikten sonra karara bağlanmaktadır.

- Dârü'l-maârif, Mekteb-i Sultânî ve Galatasaray Sultânîsi gibi orta mekteplerin açılması
- Dârü'l-fünûn (fen fakültesi) ve Encümen-i Dâniş'in⁴ kurulması.

Sınırlar ve Metodoloji

Çalışmada Osmanlı Maârifi'nin kurumsal olarak tesis edilmesinin ardından mûsikî derslerinin okullara girmesi ve geçirdiği tarihi serüvene yer verilmektedir. Maârif Nezâreti'ne bağlı okullarda okutulan gınâ ya da mûsikî dersleri uygulama olarak günümüz okullarındaki derslerin temelini oluşturmaktadır. Musiki derslerinin günümüze kadar geçirdiği evreyi görmek açısından Osmanlı'nın son dönemine denk gelen bu derslere ait arşiv vesikaları önemlidir. Bu nedenle çalışmada 20. Yüzyılın sonlarından Cumhuriyet'e kadar olan süreçte Maârif'e bağlı mûsikî derslerine ait bilgiler verilmektedir. Metodoloji olarak, elde edilen vesikaların okunmasına yönelik tarihsel müzikoloji yöntemi uygulanmaktadır.

MAÂRİFE BAĞLI OKULLAR VE MÛSİKÎ DERSLERİ

Osmanlı'da özellikle Tanzîmât'tan sonra açılmış olan okullar modern eğitimin yapıldığı ilk yerler olmaları bakımından önemlidir. Köklü bir medrese eğitiminin hakim olduğu ülkede talebelerin yeni okullar, muallimler ve yeni müfredata hemen uyum sağlamaları mümkün olmayacaktır. Bu nedenle maârifyetkilileri işe sıbyan mekteplerinin modernize edilmesinden başlamışlardır. Okulların teşkilat yapısı, sıbyan mektebi, rüşdiyye, idâdî, darülmaârif, darülfünûn ve askeri mektepler olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu okullara bağlı olarak inas (kız) okulları ve iptidâî (hazırlık) gibi mekteplerde kurulmuştur.⁵ Maârif teşkilatının oturması için okulların bulunduğu şehir ve kasabalardaki ekonomik ve sosyal şartlar ayrı bir önem taşımaktadır.

Sıbyan mektepleri

Osmanlı'da ilköğretimin görüldüğü bu okullar aynı zamanda mahalle mektepleriydi. Bunlar maârife bağlı olmakla beraber hayır sahipleri tarafından yaptırılıp vakfiyelerin yönetimine bırakılmakta idiler. Genelde cami ve mescit yanlarına inşa edildiklerinden talebelerin dini usullerle beraber okul müfredatını görmeleri mümkün olmaktadır. Zaten yukarıda da belirtildiği gibi muallimler genelde medreselerden yetişen mollalar idi. Dolayısıyla ağırlıklı bir din eğitimi söz konusuydu.⁶ Bu okullara dört yaşından itibaren başlandığından bir nevi anaokulu mahiyeti de taşımaktaydılar. Kur'ân-ı Kerîm ve diğer din derslerinin yanında yazı ve hesap dersleri öğretilmekteydi. Maârif teşkilatı kurulana kadar bu mektepler Evkaf Nezâretine (Vakıflar Genel Müdürlüğü) bağlıydılar. Meclis-i Maârif-i Umûmiye tarafından 1847'de yazılan bir layiha ile öğrenim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. Ayrıca talebelerin derslerde okka, divit ve kalem bulundurmaları zorunlu hale getirilmiştir. Bunların yanı sıra sınıfta bir taş tahta kullanılacaktır (Karal, 1988, s. 171). Bu

⁴Maârif meclisine bağlı olarak kurulan bu birim bir akademi şeklinde tesis edilmiştir. İlmî konuların görüşüldüğü ayrıca tedrisatla ilgili sorunların çözüldüğü bir cemiyettir. Ayrıntılı bilgi için bkz; Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995, s. 62.

⁵Bu okullar da kendi içlerinde çeşitli şubelere ayrılmaktadır.

⁶Tanzîmât'ın ardından müfredatlar çağa uygun bir hale getirilmeye çalışılmışsa da halkın geleneksel sosyal hayatı sıbyan mekteplerindeki öğrenim şeklini pek fazla değiştirmemiştir.

dönemdeki sıbyan mekteplerinin cami avlularında inşa edilmiş büyükçe bir salondan ibaret olduklarından her okula bir tahta düşmektedir.

Sıbyan mekteplerinde kız ve erkek çocukları karma olarak öğrenim görmekteydiler. Yan yana oturdukları gibi kızlar kızlarla, oğlanlar oğlanlarla oturtulabiliyorlardı. Kız ve erkeklerin ayrı eğitim gördükleri sıbyan mektepleri de bulunmaktaydı. Sevk ve idareleri ile bizzat muallimler ve bağlı oldukları vakfiye tarafından yapılmaktaydı. Bu durum Maârif teşkilatı kurulana kadar devam etmiştir. Okullarda sıkı bir disiplin uygulanmakta, gerektiğinde dayak ve falaka gibi cezalarda verilmekteydi. Sabahları erken saatlerde başlayan dersler ikinci vaktine kadar devam etmekteydi (Atuf, 1930, s. 30).

Osmanlı'da mektebe yeni başlayacaklar için düzenlenen bir takım ritüeller vardı. Mektep zamanı gelen çocuklar yeni kıyafetlerle ve çeşitli hediyelerle ödüllendirilirdi. Mektebin ilk günü okula başlayacak çocuğun evine gelen bir mektep görevlisi ve beraberindeki diğer talebelerin kapı önünde durmalarıyla seremoni başlardı. Hoca efendi bir dua okuduktan sonra hep bir ağızdan amin denilirdi. Ardından çeşitli ilâhiler okunurdu. Bundan dolayı bu topluluğa “amin alayı” denmektedir. Mektep çocuğu amin alayının getirdiği midilli ata bindirilerek okula kadar götürülürdü (Yüksel, 1969, s. 15). Mektebe giden her talebe okulda görevli bir hademe tarafından sabahları evin önünden alınarak diğer talebelerle beraber tek sıra halinde okula giderdi. Akşam tekrar aynı şekilde talebeleri evlerine götüren bu görevlilere aileler belli miktarlarda para öderlerdi.

Sıbyan Mektepleri'nde Mûsikî Eğitimi

Sıbyan mekteplerinde okutulan müfredat içerisinde resmi olarak mûsikî ya da gınâ ismiyle bir ders bulunmamakla beraber talebelere dini mûsikî tâlimi yaptırıldığı bilinmektedir. Din derslerinin yanında dini mûsikî pratik manada uygulanmakta idi. Talebelere okutulan eserler ilâhi, şüğl ve daha basit melodilere sahip milli marşlardan oluşmaktadır. Ahmet Rasim'in “Falaka” adlı eserinde talebelerin ilâhi okuduklarından bahsedilmektedir (Yüksel, s. 15).

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi sıbyan mekteplerinin resmi müfredatı içinde gınâ yada mûsikî dersi yer almamaktadır. İlk mekteplerin bir nevi hazırlık şubesi sayılan sıbyan mekteplerinde ilâhi ve benzer formlardaki basit ezgilerin öğretildiği görülmektedir. Amin alaylarında talebelerin koro halinde ilâhi okumaları okulda düzenli olarak teganni derslerinin yapıldığını göstermektedir. Zira 5-6 yaşındaki çocukların basitte olsa koro halinde bir eser okumaları ciddi bir eğitim gerektirmektedir. XIX Y.y. sonlarına doğru sayıları hızla artan modern iptidâi okullarda haftada bir ya da iki saat olarak mûsikî dersleri verilmektedir.

Rüşdiyye Mektepleri

Sultân II. Mahmud dönemine kadar sıbyan mektepleri ile medrese ve askeri mektepler arasında bulunan bir okul yoktu. Bu okullar yüksek ihtisasın yapıldığı yerlerdi ve mesleki derslerden başka Arapça, Farsça ve Fransızca gibi dersler okutulmaktaydı. Sıbyan mektebini bitirdikten sonra belirli bir yaşa gelen talebeler bu okullara geldiklerinde öncelikli olarak temel eğitim görmek zorunda idiler. Bu eğitimde öncelikli olarak hesap dersleri ve Türkçe dersi bulunmaktaydı. Bu durum okullardaki eğitim kalitesini olumsuz yönde etkilediğinden sıbyan mektebinden sonra ara bir eğitim kurumunun tesis edilmesi zarureti

doğmuştur (Ergin, 1977, s. 383). 1838 yılında alınan bir karar ile “rüşdiyye”⁷ adıyla bazı orta mektepleri kurulmuştur. Bu kararın ardından İstanbul’da iki rüşdiyye açılmıştır. Bunlar “Mekteb-i Ulûmî Edebiye” ve “Mektebi Maârif-i Adliye”dir. 1847 yılına kadar bu iki okuldan başka rüşdiyye açılmamıştır. Sıbyan mekteplerine gönderilen kızların sayısı az olduğundan bu dönemde gazeteler aracılığıyla halkın kız çocuklarını okula göndermeleri teşvik edilmiştir. Buna paralel olarak 1858 yılında bir adet kız rüşdiyyesi açılmıştır (Karal, s.172).

Bu mekteplerde tedrisat, idadîler açılana kadar beş yıl sürmekte ve talebeler girişte imtihana tabi tutulmaktaydılar. Bazı sıbyan mekteplerinin rüşdiyyeye dönüştürülerek ilk eğitimin bu okullarda başlaması Maârif Meclisi’nin önemli uygulamalarındandır (Pilehvarian, 1999, s. 3). Ancak açılan rüşdiyye sayısı bunun için yeterli olmamıştır. Rüşdiyyelerde Türkçe ve matematik dersleri yoğun bir şekilde yer almaktaydı. İlk rüşdiyye mekteplerinde okutulan dersler aşağıdaki gibidir:

- Akaiden Birgivî Risalesi
- Arapça sarf ve nahîv ilim kitapları
- Sülûs ve nesîh yazı
- Hesap
- Kur’ân-ı Kerîm (Sungu, 1938, s. 403).

Yukarıda görüldüğü gibi coğrafya, tarih ve eşya dersleri gibi Avrupa’da ilk mekteplerde okutulan temel dersler henüz müfredata girmemiştir. İkinci Meşrûtiyet döneminde örnek rüşdiyyeler açılmış ve müfredatları geliştirilerek diğer okullar için model alınmıştır. Bu örnek rüşdiyyeler için hazırlanan layihada okul müdürlerinin Belçika’dan getirtileceği belirtilmektedir (Ergün, 1996, s. 210).

Rüşdiyye Mektepleri’nde Mûsikî Eğitimi

On dokuzuncu asrın sonlarına doğru diğer okullarda olduğu gibi rüşdiyye mekteplerinin müfredatına yeni dersler eklenmiştir. Din derslerinin yanı sıra fen dersleri ve sosyal dersler müfredatı girmiştir. Bunlardan başka sanat ve spor dersleri de verilmeye başlanmıştır. Mûsikî, resim ve terbiyeyi bedeniyeye bunların başında gelmektedir. Elimizde bulunan husûsi bir rüşdiyyeye ait imtihan cetvelinde derslerin iki yıllık eğitimin tamamında okutulduğu görülmektedir. Mûsikî hocası not konusunda oldukça cömert davranmıştır (BOA, MF. HUS, 21/59).

Tespit edilen vesikalardan yola çıkarak rüşdiyye mekteplerinde (husûsiler hariç) mûsikî derslerinin çok önemsenmediği söylenebilir. Ders cetvellerinde gınâ ya da mûsikî derslerine ait satırlarda yer yer boşluklar vardır. İdadîlerle ya da yüksek öğretimde verilen derslerle karşılaştığımızda rüşdiyyelerdeki mûsikî dersleri çok az sayıdadır. Dârü’l-eytâmı ve benzeri orta dereceli mektepleri saymazsak karşımıza çok zayıf bir mûsikî müfredatı çıkmaktadır. Maârif teşkilatının zamanla daha kurumsal bir kimlik kazanması ilk orta ve yüksek öğrenimde okutulan mûsikî derslerinin saat ve kalitesini artıracaktır. Mûsikî derslerinin Osmanlı’nın ilk ve orta mekteplerine geç girme nedenlerini iki maddede ele alabiliriz:

- 1) Yukarıda adı geçen “Birgivî Risalesi” fevkalâde müteassıp bir bakışla kaleme alınmıştır. Birgivî Mehmet Efendi tarafından 1562 yılında yazılmış olan eserde her

⁷Rüşdiyye: (A.s.) Reşit olan, ergenliğe yakın anlamında kullanılmaktadır.

türlü dünya zevkinden uzak durulması gerektiği vurgulanmaktadır. Zevkin sadece cennette olacağına hüküm veren Birgivi, dünyada kesinlikle nefsâni duygularla hareket edilmemesini savunmaktadır. Bu zevklerin başında da mûsikî gelmektedir. Mûsikîyi katî olarak yasaklayan risâlede aynen şu ifadeler yer almaktadır:

“Ve nefis arzusuna tâbi olmadan ki ol ne isterse gönül yiyecekten ve giyecekten dünyadan ve avrattan tahsiline sâyetektir... Kulaklarını sakınalar saz dinlemeden, şeştar ve zurna ve tabil ve tanbura ve kopuz ve çeng ve kanun ve ney gibi.” (Sungu, s. 403)

Mûsikîyi kesin olarak yasaklayan bir zihniyetle kaleme alınmış olan bu eser rüşdiyyelerin ilk yıllarında ağırlıklı olarak okutulmakta idi. Akâid kurallarına ters gelen bir sanatın ders olarak okutulması öyle zannediyoruz ki bu risalenin müfredattan çıkartılmasından sonra gerçekleşebilmiştir.⁸

2) Osmanlı’da muallim mektepleri açılana kadar okullarda ciddi bir öğretmen yetersizliği vardı. Ayrıca yukarıda mûsikî muallim Zati Bey’in de ifade ettiği gibi bu hocaların pedagojik eksikliği tedrisata olumsuz yönde yansımaktaydı. Okullardaki mûsikî derslerinin ilk yıllarda resim, hüsn-ü hat ya da terbiyeyi bedeniye gibi derslerin hocaları tarafından okutuldukları, vesikalarda sıkça karşılaşılan bir durumdur. Muallim mekteplerinin ardından mûsikîde ciddi bir tedrisatın başladığını görmekteyiz. Ayrıca Avrupa’da konservatuar ve sanat akademilerinde eğitim görmüş olan mûsikî hocaları da eğitime zamanla önemli katkı sağlamışlardır.

Dârü’l Eytâmlar

Osmanlı’da fakir ve kimsesiz çocukların öğrenim gördüğü rüşdiyye mekteplerine dârü’l-eytâm adı verilmektedir. Bu okullar yatılı olup talebelerin her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı eğitim kurumlarıdır. Mektebe kabul edilen talebeler belli bir yaşa gelinceye kadar her türlü bakımı ve ihtiyacı buradan karşılanmaktadır. Mektebe alımlarda sıbyan mektebi ya da diğer rüşdiyyelerde görülen yaş sınırı uygulanmamaktadır. Okullara anne babasını kaybetmiş ya da geçim sıkıntısı çekmekte olan ailelerin çocukları belli bir yaş sınırı gözetilmeksizin kabul edilmektedirler. Ancak mektep yaşını geçen talebeler okullara alınmamaktadır. Maârif Nezâreti’nin kurulmasının ardından düzenlenen okul teşkilatına kadar dârü’l-eytâmları rüşdiyye kabilinden okullar olarak kabul etmek gerekir. Zira bu okullardaki yaş sınırı çocuklukla gençlik arasındaki bir dönemi kapsamaktadır.

Dârü’l Eytâmlarda Mûsikî Eğitimi

Bazı arşiv vesikalarında dârü’l-eytâmlarla ilgili önemli bir durum göze çarpmaktadır. Oda bu okullarda uygulanan ders müfredatıdır. Dârü’l-eytâm ders müfredatlarında yoğun bir mûsikî programı uygulanmaktadır. Bu durum ne iptidaî (sıbyan mektepleri ve Tanzîmât sonrası açılan ilk mektepler) okullarda ne de rüşdiyye mekteplerinde görülmemektedir. Mûsikî dersleri, muallim sayısı, araç-gereç ve konser gibi konular Maârif evrakı içinde oldukça fazladır. Dârü’l eytâmlardaki ders ve imtihan cetvelleri, gnâ mülâhazâtı ve muallimlerle ilgili bahse geçmeden önce mûsikînin bu okullarda neden bu kadar önemli olduğunu belirtmekte fayda var.

Yetim ve fakir çocukların okudukları okullara ilave mûsikî dersleri koyulması bu

⁸Bu risale mûsikî konusunda olumsuz beyanlar vermiş olsa da on altıncı yüzyıla ait temel sazları zikretmesi bakımından önemlidir.

çocukların sosyal hayata daha sağlıklı bireyler olarak atılmalarını sağlayacaktır. Avrupa'da özellikle XVI asırdan itibaren mûsikî eğitim kurumlarında bu politika uygulanmıştır. İlk konservatuar XVI. asırda Napoli'de kurulmuştur. Bu konservatuarın kurulma amacı Napoli'deki yetim ve kimsesiz çocukların sokaklardan kurtarılması ve korunmalarıdır (Arnold, 1965, s. 73). Mûsikî okullarına Konservatuar (korumak, muhafaza etmek) denilmesinin nedeni budur. Bu çocukların konservatuarlarda sanatçı olarak yetişmeleri ve memlekete bu şekilde hizmet etmeleri arzu edilmektedir. Bu yıllarda sanatla ilgilenmek için insanların ya zengin olmaları ya da hayatlarını büsbütün bu işe adanmaları gerekmektedir. İkinci durum tam kimsesiz çocuklara göredir. Bir ailesi ve sosyal hayatı olmayan çocuklar konservatuarlarda günlerinin büyük kısmını mûsikî çalışarak geçirmektedirler. Konservatuarlara 6 ile 11 yaşları arasında alınan çocuklar ekseriyetle soğuk ve açlıktan ölen milletlerin çocuklarından seçilmekteydiler. Burada yetişen çocuklar kiliselerde, cenaze törenlerinde, eğlence yerlerinde ve tiyatrolarda mûsikî icra ederlerdi. Bu dönemde Napoli konservatuarında bir çok ünlü bestekâr ve icracı yetişmiştir (Gazimihal, 1928, s. 1738).⁹

Dâü'l-eytâmın kurulma amacı tamamen mûsikî olmasa da ders müfredatında önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı'da yetim, fakir ve ayrıca küçük çocuklara mûsikî eğitimi veren başka okullar da vardı. Bunlar; Dârü'laceze, Bahriye ve saraydaki Enderûn mektebidir. Bahriye zabıtları Sabri Bey ve çocukluğunu Bulgaristan'ın bir köyünde çobanlık yaparak geçiren İzmir Marşı bestekârı İsmail Zühdü Bey Dârü'l-eytâmlardan yetişen başlıca müzik adamlarıdır. Savaş yıllarında talebelerin ve özellikle yetim talebelerin mûsikî eğitimleri önemsenmediğinden bu okullardaki mûsikî dersleri zamanla kaldırılmıştır. Dersler yalnızca Dârüşşafaka'da okutulmaya devam etmiştir. Darüelhan encümen reisi Yusuf Ziya Bey Dârü'l-eytâm ve Dârü'l-aceze kurumlarını iyi bildiğinden buralara yönelik bazı düzenlemeler yapmıştır. Dârü'l-acezenin bir bölümünü mûsikî şubesi yaparak 13 ve 16 yaşları arasındaki 50 talebeye mûsikî eğitimi verilmesini sağlamıştır. Bu gençler bir ana bir de yardımcı olmak üzere iki enstrüman öğrenmekteydiler. Ayrıca nazariyat, kompozisyon ve lisan dersleri de müfredat dahilindeydi (Gazimihal, s. 1740).

Maârif evrakı içinde Bahriye'den Bebek Dârü'l-eytâmına gönderilen 1912 tarihli bir dilekçede Bahriye Mûsikî Mektebi'ne Dârü'l-eytâm talebeleri arasından 8 kişinin alınacağı belirtilmektedir. Bu talebelerin 12-15 yaşları arasında iyi tahsil görmüş olanlardan seçilmeleri gerekmektedir. Bahriye'den gelecek heyetin bir imtihan şeklinde bu talebeleri seçeceği ayrıca belirtilmektedir (BOA, MF. EYT, 19/78). Bu yıllarda Bebek Dârü'l-eytâmı'nın mûsikî muallimliğini Hafız Ömer Cemal adında biri yapmaktadır. Maârif Umûm müdürlüğünden Bebek Darüleytâmına gönderilen resmi bir evrakta bu muallimin görevini layıkıyla yapmadığından ve derslere itina göstermediğinden dolayı görevinden azledildiğine dair bir bilgi vardır (BOA, MF. EYT,13/124). Buna benzer görevden uzaklaştırma emirleri o yıllarda oldukça sık görülmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi savaş yıllarının getirdiği şartlar eğitimi olumsuz yönde etkilemektedir. Verilen tabloda Bebek Dârü'l-eytâmının mûsikî muallimleri ve hangi tarihte bu görevde oldukları belirtilmektedir (BOA, MF. EYT, 12/163, 19/134).

⁹Bu makalede muhtemelen bir hata sonucu ilk konservatuarın XVIII. yüzyılda kurulduğu belirtilmektedir.

Matmazel Nümbli (?) Hanım	1910	Bebek Dârü'l-eytâmı
Hafız Ömer Cemal	1920	Bebek Dârü'l-eytâmı
Muallim Hulûsi Bey	1920	Bebek Dârü'l-eytâmı

Şekil 1: Bebek Dârü'l-eytâmı mûsikî muallimleri

İdâdî ve Sultânî Mektepleri

Tanzîmât'tan sonra Osmanlı yüksek öğreniminin verildiği askeri ve sivil mekteplere hazırlık amacı ile kurulan bu okullar günümüz lise dengi okullarıdır. Askeri ve mülkiye mekteplerine başlayan talebe bir ya da iki sene kadar hazırlık okumakta idiler. Rüşdiyye mekteplerinin dahî buna benzer hazırlık bölümleri vardı. İdâdî bölümleri maârif nizamnamesinden sonra rüşdiyyelerden sonra gelen orta öğrenim mektepleri olarak eğitim hayatına girmişlerdir (Çiçekler, 2004, s. 86). Avrupa'da yaygın olan idâdîler tıpkı rüşdiyyeler gibi kendi içlerinde faklı isimler alan okullara sahiptirler. Bunlardan ilki Meclis-i Maârifî Umûmiye'nin aldığı kararla 1850'de derslerin başladığı "Dârü'l-maârif"tir. İdâdîlerin kurulması resmi olarak henüz gerçekleşmemişse de bu okul yapı ve teknoloji bakımından idâdî düzeyindeki ilk okuldur. İstanbul'da kurulan bu lise Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Sultân tarafından Sultân Mahmud Türbesi yanında yaptırılmıştır. Kuruluş gayesi Darülfünûna öğrenci, Saray ve Bâbiâli'ye memur yetiştirmek olan mektep uzun yıllar eğitim vermişse de istenilen düzeyde bir tedrisat uygulanamamıştır (Pilehvarian, s. 7).

Maârif Nezâreti 1873 yılında ilk resmi idâdîlerin kurulmasına karar vermiştir. Darülmaârif mektebi yapısal olarak idâdîye uygun olduğundan Osmanlı'nın ilk resmi idâdîsi olmuştur. Bu okuldan başka Osmanlı'da pek çok idâdî mektebi açılmıştır. Bunların başında Galatasaray İdâdîsi gelmektedir. Darülmaârif'ten sonra açılan en önemli idâdî Galatasaray İdâdîsi'dir. Fransız eğitim ekolünün örnek alındığı okul dönemin en gelişmiş teknik cihazları ile donatılmıştır. Sultân Abdülaziz'in bizzat desteği ile kurulan okulun resmi açılışı 1868 yılında gerçekleşmiştir. Okulun açılmasında Sultân Abdülaziz Hân'ın Fransa ziyareti etkili olmuştur. Fransa eğitim bakanı Victor Duruy'un Osmanlı eğitimi için hazırladığı projeyi inceleyen sultân İstanbul'a dönünce okulun açılması için gerekli girişimleri yapmıştır (Kodaman, 1988, s. 134). Halk arasında "Mektebi Sultânî" olarak bilinen okulun adı Maârif evraklarında genelde "Galatasaray Sultânîsi" şeklinde geçmektedir. Bu okulun ardından özellikle İstanbul'da açılan idâdîlere de Sultânî denmiştir. Galatasaray Sultânîsi'nden 5-6 yıllık bir eğitimin ardından mezun olan talebe umûmî kurumlarda memur olabildiği gibi askeri ve sivil yüksek okullara da gidebilmekteydi. Fakir ve kimsesiz başarılı talebeler burs imkanları ile kabul edilmekteydiler. Fiziki yapısı, teknik özellikleri ve muallim seçiminde hassasiyet gösterilen mektepte mûsikî ve sanat derslerine de büyük özen gösterilmiştir. Maârif Nezâreti'nce hazırlanan "Sultânî ve İdâdîlere Kabul Tâlîmatnamesi"ne göre buralarda okuyacak talebenin aşağıdaki kuralları yerine getirmesi gerekmektedir:

- Bir rüşdiyye mektebini bitirmiş olmaları
- Yatılı okuyacak olan talebelerin fakir ve muhtaç olmaları.
- Kontenjanı aşan durumlarda okula imtihan ile kabul edilmeleri (BOA, MF. TLY 673/105).

İdâdî ve Sultânîlerde Mûsikî Eğitimi

Osmanlı maârifindeki mûsikî eğitimi boyunca derslerin içerik, mülâhazât ve muallim gibi konularına ait en ayrıntılı bilgiler sultânîlere ait vesikalarda görülmektedir. Sultânîlerde dersler mûsikî, gınâ, piyano ve keman başlığında okutulmaktadır. Özellikle gınâ ve mûsikî isimlerinin belli bir düzen dışında karşımıza çıkmış olması okul idarelerinin Maârif nezâretinden bağımsız olarak hareket ettiklerini göstermektedir. Okulların muallim atamalarında ve diğer konularda bağımsız olarak karar verdikleri bilinmektedir. Özellikle ders isimlerinin bazen mûsikî bazen de gınâ olarak cetvellerde işlenmesi yaygındır. Dersler aynı dönemde bir okulda gınâ adıyla verilmekteyken başka bir okulda mûsikî olarak okutulmaktadır. Örneğin Vefa Sultânîsi'nde mûsikî olarak karşımıza çıkan ders Valide Sultân Sultânîsi'nde gınâ adıyla cetvellere işlenmiştir. Okulların bu gibi konularda Maâriften bağımsız hareket etmeleri 1923 yılında ilan edilen Tevhidi Tedrisat kanûnuna kadar devam etmektedir.

İdâdî ve sultânîlerin mûsikî ders cetvellerinde bulunan mülâhazât kısımları derslerin işleniş şekilleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgiler ışığında Maârifte uygulanan mûsikî dersleri hakkında yorum yapma şansı bulmaktayız. Ancak mülâhazâlar belli bir disiplini takip ederek kaleme alınmamışlardır. Dağınık olarak yazılan bu tedrisat bilgileri dersin verilmiş biçiminden ziyade hangi eserlerin geçildiğine ve nazari derslerde ne anlatıldığı hakkında malumat vermektedir. Eğer okuldaki mûsikî derslerine resim, terbiyeyi bedeniye (beden eğitimi) ya da başka bir muallim girmiyor ise mülâhazât kısımlarının daha açıklayıcı bir biçimde yazıldığı görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Maârif evrakı içerisinde tespit edilen sultânîlere ait mûsikî ders bilgileri yer almaktadır:

Okul Adı	Ders Adı	Yılı	Muallimi	Mülâhazât
Selçuk Hâtûn Kız Sanayi Sultânîyesi	Gınâ Mûsikî	1913	Matmazel فوزى لى دى ن Hanım Nadide Hanım	Yok
Adile Sultân Sultânîsi	Mûsikî	1920	Halil Bey	Var
Amerikan Kız Koleji	Mûsikî Teganniyat Piyano	1914	Hatice Zakir	Yok
Bezm-i Alem İnas Sultânîyesi	Mûsikî Piyano	1922	Madam Melek	Var
Çamlıca İdâdîsi	Mûsikî	1922	Mesud Talat Efendi	Var
Gazi Osman Paşa Sultânîsi	Gınâ	1922	Osman Tahir Bey	Var
İstanbul Sultânîsi	Mûsikî	1912	İzzet Bey	var
Kabataş Sultânîsi	Gınâ	1922	Kâzım Bey	Var

			İzzeddin Bey	
Cezayir İdâdîsi	Mûsikî	1910		
Galatasaray Sultânîsi	Gınâ Piyano	1921		Var
Nişantaşı Sultânîsi	Gınâ Mûsikî	1922	Cevdet Bey	Var
Rize İdâdîsi	Gınâ	1922		
Üsküdar İnas Sultânîsi	Mûsikî	1922	Süreyya Bey Madam Rak'el Makbule Hanım Şahende Hanım Sirgiyan Hanım	Var
Üsküdar Sultânîsi	Gınâ	1920	İzzeddin Bey Cemil Bey	Var
Vefa Sultânîsi	Gınâ	1920	Kazım Bey (Uz)	
Çamlıca Sultânîsi	Mûsikî	1922	Zati Bey (Arca) Seher Hanım Halil Bey Fadime Hanım Mediha Hanım	Var
Mercan Sultânîsi	Mûsikî	1921	Nureddin Bey	Var
Selçuk Hâtûn Kız Sanayi Sultânîyesi	Mûsikî	1921		Var
Erenköy Sultânîsi	Mûsikî	1921	Rauf Yekta Bey Muzaffer Hanım Hafız Tevfik	Var
Sivas İdâdîsi	Gınâ	1915	Cevdet Bey	Var
Amasya İdâdîsi	Gınâ	1915	AsımBey (Giriftzen)	Yok
Trablus Sultânîsi	Gınâ	1915	Şeyh Ali Mustafa Bey	Var
İzmit Sultânîsi	Gınâ	1916	Arif Bey Emin Kemal Bey	Var
Davud Paşa Sultânî	Gınâ	1922	İzzeddin Efendi Hakkı Efendi	Var
Şam Sultânîsi	Gınâ	1916	Ömer Efendi	Var

Beyrut Sultânîsi	Gınâ	1917	Ali Rıza Efendi	Var
İzmir Sultânîsi	Gınâ	1916	Hüsnü Bey	Yok
Hayriye Sultân Sultânîsi	Gınâ	1922	Hayriye Leman Hanım	Var
Bağdat İdâdîsi	Mûsikî	1916		Var
Giresun İdâdîsi	Gınâ	1916		Var

Şekil 2: Sultânîlere ait ders bilgileri(BOA, MF. TLY, 1/30, 498/40, 499/59, 498/ 54, 498/46, 498/94, 496/50, 497/73, 500/107, 668/117, 686/58, 686/ 49, 687/ 111, 688/27, 688/85, 688/64, 689/1, 689/18, 689/49, 689/15, 688/95, 690/42, 690/87, MF. MGM, 8/77).

Yukarıdaki muallimler farklı okul listelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Mesela Zati Bey, İzzeddin Efendi, Muzaffer Hanım ve Kâzım Bey farklı okullarda da ders ve imtihanlara girmişlerdir. Cetvellerde imtihan yapılacak okulda birden fazla mûsikî hocasının olduğunu görüyoruz. Mesela Gazi Osman Paşa Sultânîsinde yapılan mûsikî imtihanına dersin muallimi Osman Tahir Bey'in yanı sıra Kabataş Sultânîsi gınâ muallimi İzzeddin Bey'de katılmıştır (BOA, MF. TLY, 690/87). Mülâhazât bölümlerinin doldurulmuş olması bu okullarda yapılan mûsikî dersleri hakkında bir fikir edinmemizi sağlamaktadır. Mülâhazâlar genel olarak “program işlendi, program ikmal edildi, nota ile marşlar okundu” şeklinde kaleme alınmış olup ayrıca muhtelif konulara dair bilgiler de vermektedir. Ancak ayrıntılı bir mülâhazât bölümü her okulda mevcut değildir. Daha çok bir ya da iki cümleden oluşan bu bilgiler muallimin dersi hangi ciddiyetle işlediğini gösterdiğinden muallimlerin pedagojik durumları hakkında da ipucu vermektedir. Bazı okulların mülâhazâları daha geniş olmakla beraber muallimlerin kendi bestelerini okuttukları ve farklı etkinlikler yaptıkları görülmektedir.

Muallimlere ait maaş kayıtları, atama emirleri ve çeşitli resmi yazılar maârif evrakı içerisinde oldukça fazladır. Maârif dosya envanterinde bulunan yaklaşık 2000 dosya da bu tür belgeler yer almaktadır. Çalışmanın konu ve amacı bir esami listesi sunmaya müsait olmadığından bu bölümde okullarda adına en sık rastladığımız muallimlere yer verilmektedir. Muallim kayıtlarına dair ileride yapılacak titiz bir çalışma daha ayrıntılı bir liste çıkmasını sağlayabilir.

Bazı idadî ve sultânîler kendi içlerinde bölümlere ayrılmaktadır. Özellikle tedrisatın daha yoğun olduğu sultânîler ve bazı özel orta öğrenim mekteplerinde hazırlık sınıfları vardır. Bu okullara başlayan talebe önce temel eğitimin verildiği hazırlık bölümünü okuduktan sonra diğer bölümlere geçiş yapabilmektedir. Ağırlıklı olarak medrese eğitiminin verildiği sıbyan okulu ve rüşdiyyelerden yetişen talebenin bahsedilen sultânî ve özel idadîlerdeki müfredata ayak uyduramamaları böyle bir uygulamayı doğurmuştur. Sıbyan mektebi ve rüşdiyyeler II. Meşrûtiyet'e kadar tam anlamıyla Maârif çatısı altına girememiştir. Yani ilk orta ve lise öğrenimi çok başlı bir sistemle yürütülmektedir.

Askeri okullarda başlayan modernleşme hareketleri sıbyan mekteplerinde ve rüşdiyyelerde istenilen başarıyı getirememiştir. En azından I. Meşrûtiyet'e kadar durum bu şekildedir. Bunda ilk tahsilin görüldüğü sıbyan mektepleri ve rüşdiyyelerdeki tedrisatın hala medrese uleması elinde olmasının etkisi vardır. Medrese ve diğer okullar uzun yıllar boyunca bir arada eğitim verdiklerinden Maârif'te bir uyum sağlanamamıştır. Öte yandan sıbyan

mektepleri ve askeri rüşdiyyelerin II. Meşrûtiyet'ten sonra tam anlamıyla Maârif Nezâreti'ne bağlanmış olmaları da maârifteki otorite sıkıntısını göstermektedir. Vesikalardaki tarihlerin genel olarak II. Meşrûtiyet sonrasını göstermesinin muhtemel sebebi budur. Meşrûtiyet öncesinde yapılan mûsikî ders kayıtlarını Maârif evrakı yerine müstakil kaynaklardaki vesikalarda buluyor olmamız da bu nedenledir. İdâdîlerde okutulan mûsikî derslerinin sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmek için hususi okullar ve “Dârüşşafaka” gibi farklı yapıdaki okulların müfredatlarını incelemek gerekmektedir.

Dârüşşafaka

Dârü'leytâmlarda istenilen sonuç alınamayınca fakir ve kimsesiz çocuklarında eğitiminin karşılanacağı bir orta öğretim mektebi kurulmuştur. “Darüşşafakat'ül İslamiye” adıyla kurulan mektep “Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye”nin eseridir. Bu cemiyet Kapalıçarşı önündeki esnaf ve çırakları eğitmek amacıyla kurulmuş bir örgüttür. “Halkçı Cemiyet” olarak ta bilinir. Darüşşafakat'ül İslamiye'nin kurulması Paris elçiliği görevinde bulunmuş ve sonrasında yurda dönmüş olan Sakızlı Esat Paşa'nın önerisiyle gerçekleşmiştir. Esat Paşa Paris'te bulunan Prytanêe Militarie de la Flêche adlı okulun plan, program ve talebe kıyafatlerine varıncaya kadar İstanbul'a getirmiştir. Prytanêe yetenekli ve yoksul çocukların eğitim gördüğü bir okuldur. Darüşşafakat'ül İslamiye'nin teşkilat yapısı adı geçen Fransız okulundan esinlenilerek kurulmuştur. Darüşşafaka binasının yapımı 1868'de başlamış ancak 1873 yılında tamamlanmıştır. 28 Haziran 1873 tarihinde öğretime başlanmıştır. İlk eğitim kadrosunda askeri okul muallimleri çoğunluktadır. Okul kendi adına çeşitli ders kitapları yazdırıp ayrıca çeviriler yaptıran ilk okuldur. İlk mezunlarını 1881 yılında vermiştir. Abdülhamid döneminde okulun yönetimi bir süreliğine Cemiyet-i İslamiye'den alınıp Maârif Nezâreti'ne devredilmiş olsadâ bir kaç yıl sonra tekrar cemiyete bağlanmıştır (Soydan, 2003, s. 249).

Osmanlı 1860'lı yıllarda iktisadi ve siyasi açıdan çok zor bir durumdaydı. Balkanlarda başlayan isyanlar ve Mısır sorununun çözülememesi Osmanlı Devleti'nin tarihindeki en zor günlerini yaşamasına sebep olmaktaydı. Bu şartlarda müslüman fakir ve kimsesiz çocukların eğitimlerinin karşılanacağı bir okul kurma gayreti çok anlamlıdır.

Darüşşafaka kendi içinde bölümlere ayrılmıştır. Bu bölümler sırasıyla Sınıf-ı İbtidâiye, Sınıf-ı Rüşdiyye, Sınıf-ı İdadîye ve Sınıf-ı Âliye'dir. Bölümlerde okutulan dersler aşağıdaki gibidir:

Dârüşşafaka'da Mûsikî Eğitimi

Yukarıda da ifade edildiği gibi Darüşşafaka kimsesiz ve fakir çocukların eğitim görmeleri için açılmış bir okuldur. Kurulduğu ilk yıldan ölümüne kadar mektebin mûsikî muallimliğini meşhur bestekâr Mehmed Zekâi Dede yapmıştır. İlk yıllarda fahri olarak bu görevi sürdürmüş 1876 yılında ise resmen atanmıştır. Zekâi Dede'nin Dârüşşafaka'da mûsikî derslerine girmesi Türk Mûsikîsi'nin Maârif'e bağlı bir okul kanalıyla genç kuşaklara aktarılması anlamına gelmektedir. Diğer okullarda uygulanan mûsikî tedrisatı Batı temelli bir anlayışla verilmekteydi. Ayrıca muallimlerin çoğu yine Batı mûsikîsi eğitimi almış kişilerden oluşmaktadır. Aşağıdaki paragraf Darüşşafaka'da verilen mûsikî eğitimi ile ilgilidir.

“Darüşşafaka'ya her sene yeni talebe alındığı zaman bunlar bir araya getirilerek kendilerine

bir şey ve ez cümle bir süre-i Kuraniyye okutulur ve sesleri iyi olanlarla mûsikî kabiliyet-i bedeniyyesi görülenler tefrik edilip yalnız bunlara mûsikî dersi gösterilirdi. Yani Darüşşafaka'da mûsikî tedrisatı ibtidalarda umûmî değil bu suretle hususi idi.” (İzzet, Esat, Nuri, Kami, 1927)

Dârüşşafaka klasik Türk mûsikîsi eğitiminin verildiği ilk lise dengi okuldur. Bu nedenle ayrı bir öneme sahiptir. Zekâî Dede'nin vefatından (1897) sonra yerine oğlu Hâfız Ahmet Efendi (Irsoy) muallim olarak atanmıştır. Hâfız Ahmet Efendi aynı zamanda okulun Kur'ân-ı Kerîm hocasıdır. Ayrıca Muallim Kâzım Bey (Uz) ve Abdülkadir Töre gibi sanatkârlarda bu okulda muallimlik yapmışlardır. 1924 yılında ilan edilen Tevhîd-i Tedrisât'a kadar okulda Türk Mûsikîsi eğitimi verilmiştir. Tevhîd-i Tedrisât'ın tercihini Batı mûsikîsi eğitiminden yana kullanması ile Türk mûsikîsi dersleri kaldırılmıştır (Paçacı, 1999, s. 16).

İbtidâî Mekteplerde Mûsikî Eğitimi

Sultânî ve Dârüşşafaka gibi okulların kendi bünyelerinde ibtidâî, rüşdi ve idadî okulları bulunduğu yukarıda ifade edilmişti. Özellikle sultânîlerde sık görülen bu okullar bir zincirin halkası şeklinde işlemektedir. Sıbyan mektebi ve diğer nezâretlere bağlı rüşdi mekteplerde bir birlik sağlanamadığından hemen hemen bütün sultânîlerde hazırlık sınıfından başlayan ve seviyesi giderek artan bir müfredat uygulanmaktadır. Sıbyan mekteplerinde karşılaşılmayan resmi mûsikî dersleri bu okulların müfredatlarında yer almaktadır. Ayrıca derslerin içeriklerine dair pek çok mülâhazât talebelerin mûsikî eğitimine verilen önemi göstermektedir. Bu mekteplere dair hazırlanan tâlimatnamelerde bile mûsikîye yer ayrıldığını görmekteyiz. Ayrıca ders programları belirli bir düzen içinde verilmektedir.

Maârif Nezâreti'nin kurulmasından sonra açılan modern anlamdaki ibtidâî mekteplerine ait vesikalar maârif evrakı içerisinde yer almaktadır. Aşağıdaki belge Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin 1915'te yayınladığı ibtidâî mekteplere ait mûsikî ders programıdır.

MAÂRİF UMÛMİYE NEZÂRETİ

Mekâtib-i İbtidâiyeye Mahsus Mûsikî Programı

Mekâtib- Husûsiyeye Ait Ders Programı

Ders saati her ne kadar olursa olsun dersler haftada ikiden aşağı olmamak muktezidir. Çünkü haftada bir ders ile talebenin istifade edemediği bi'l tecrübe tahkik etmiştir.

Devre-i Evvel

Birinci Sene- (Haftada Bir Ders)

Muallim evvela talebenin vaziyetini ve sadânın ne yolda çıkacağını talebeye anlatmalı, sonra sol anahtarıyla ikinci hadda sol sadâsının kendi sadâsıyla talebeye işittirmeli, talebe muallim sadâsına kendi sadâsını tatbik ettikten sonra (muallim) fa, mi, re, do sadâlarında (yani ikinci haddan, hududun tahtındaki birinci had manzûmedeki doya kadar) talebeye defaat ile tâlim ettikten sonra (Bu notalar için te'cil etmek lazım değildir. Sadâlar ile talebenin iyice ülfet emesi elzemdir) birinci seneye mahsus mezkûr beşsadâdan ibaret olan mektep şarkılarını (talebeye çok bağdırmamak şartı ile) okuturmaya başlayacaktır (Mutlaka birinci seneye mahsus şarkılar olmalı, talebe o tarz şarkıların haricine çıkmamalı).

Talebe mezkûr sadâlarla ülfet ettiği sırada muallim mezkûr notaların mevkilerini bazı defa parmaklar üzerinde bazı defada tahtaya çizilmiş olan hudud üzerinde talebeye ezberletmelidir. Bu kâide tahtında talebeye hududun tahtındaki do dan itibaren üstteki beyazda bulunan sol notasına kadar olan notaların mevkilerini ezberletmeli¹⁰. Fakat sadâ dersinde talebeye dördüncü hududdaki

¹⁰Kalın do notasından birinci oktavdaki sol perdesine kadar olan bölgeden bahsedilmektedir.

(re) perdesinden yukarıya (yani mi, fa, sol) perdelerine kadar çıkarmak câiz değildir. Her derste talebeye (do) sırasını defaat ile tekrar ettirmek lazımdır. Sonra yavaş yavaş mümkün olduğu kadar notaların muhtelif şekillerini tanıttırmak mezkûr şekillerin kıymetlerini, isimlerini öğretmek kâfidir.

Devre-i Evvel

İkinci Sene (Haftada Bir Ders)

İkinci senede talebe hududun dahilindeki notaları hududun tahtında ve fevkîndeki notaları ve notaların muhtelif kıymetlerini ezberledikten sonra usûl ile notaları (aynı sadâda olmak şartı ile) kıraata başlayacaktır. Her ders esnasında talebeye biraz teganni dersi de ayrıca verilmeli. Talebe, birlik, ikilik, dörülük notaları usulüne ve darblara (vuruş) tatbiken okumaya başladıktan sonra mezkûr kıymetlerle yazılmış şarkılara başlamalıdır. Bu şarkılar dahilinde talebeyi sestem muhtelif şarkılara alıştırmak için mutlaka (kanûn) tabir olunan şarkılarda olmalı. Senenin bidayetinde (başlangıç) talebeye on altılık notalarla hiç meşgul etmemeli. Talebe sekizlik kıymetlerle ayrıca ülfet ettikten sonra sene nihayetine doğru talebede kabiliyet görülür ise on altılık kıymetlerle olan tâlimlere başlamalı. Bu meyanda talebeye notaların isimlerini beyan ederek birazda (imlayı mûsiki) yazdırmalı. Her derste talebeye bir şarkı söylemeye vakit ayırmak lazımdır. Bu şarkı da dersin nihayetinde okunmalıdır.

Devre-i Mütevasıt

Birinci Sene- (Haftada Bir Ders)

Talebe diyaz ve bemol yani arızaların notalar üzerindeki tesirini ve noktalı notaları bağ vasıtasıyla yekdiğerine rabt edilen notaların derslerini gördükten sonra notaların nüans, fırka, aksan, harekeye zinet notalarına (hareketli süslü notalar, kontrpuan), notaların ihtisâr kısmına kâide üzerinde derse devam edecektir (tedrisatın ve tâlim-i kıraatın ikinci kısımları tevsi olunur). Sonra mürekkep usuller ve üçlük notalar ile ülfet etmek ve bu meyanda gösterilen derslere temas eden şarkılarda tâlimine devam edecektir. Fakat bu şarkıların mutlaka iki ses üzerine olması meşrudur. Üçüncü senenin bidayetinden nihayetine kadarküçük cümleler ile talebeye imla yazdırmak lazımdır. Fakat imla ile talebeyi çok meşgul etmek ve talebenin yazamayacağı derecede imlalar söylemek talebeye sıkıntı vereceğinden bu cihete dikkat etmek lazımdır. Sene bidayetinden nihayetine kadar teganni dersine devam edilmelidir.

Devre-i Mütevasıt

İkinci Sene- (Haftada Bir Ders)

Her dersten kıraata devam etmek biraz imla yazdırmak muhtelif gamlardan yani sıralardan bir kaç adedini okutmak ve sürelerin notaları beyanındaki bir veya yarım perdelerin hangi notalar olduğunu talebeden sual etmek bu notaların isimlerini okumak şartıyla iki ses üzerine yazılmış teganniye mahsus olan eserleri piyanoya tatbiken okumak lazımdır. Sene ibtidasında talebeye anahtarların şekillerini ve nevelerini notalar üzerinde hükm-ü tesirlerini anlattıktan sonra her dersten birazda (fa) anahtarıyla kıraata devam etmeli. Bu meyanda usûlleri beyan eden kelimelerden ve metronomdan bahsetmek mümkündür.

Talebe şimdiye kadar ameli gördükleri derslerin hem daha mufassalını hem de nazariyatını anlayıp ta mükemmel nota fennine agâh olmak için (nazariyatı mûsikînin) birinci kısmını ikmal etmelidir. Bu meyanda alaturkamızdaki aksak olarak müstakil olan usulü meleke ve mümarese etmek ve her nevi alaturka usullerden mürekkeplere mahsus olan şarkıları okumak lazımdır.

Devre-i Âliye

Birinci Sene-(Haftada Bir Ders)

Talebe şimdiye kadar gördüğü dersleri şarkılar üzerinde tatbik etmekle beraber (do) anahtarları üzerinde tâlime başlayacaktır. Makamları tahlil, makamların cihâr (dört) sadâlarını bilmek¹¹ yazılmış bir eserin muhtelif makamlara transpozisyon (yani takdim ve tehirini) yapmak. Okudukları şarkıların hangi makamdan olduğunu tahlil etmek. Anahtarların (yani savt zâtilerini) ve anahtarların diyapazonunu (yani gâyelerini) tanımak, bir nağmenin kelimelerini, icrâyı cümlelerini tefrik etmek.

¹¹Bir makamı dört ses üzerinde seslendirmekten bahsediyor olmalı.

Devre-i Âliye

İkinci Sene-(Haftada Bir Ders)

Diğer senelerden ikmale muhtaç olan dersleri ikmal etmekle beraber akorların nevilerini mümkün olduğu kadar tefrik etmek. Avrupa müelliflerinin asâr-ı güzidelerinden dört ses üzerine şarkılar okumak. Okunan şarkıların üzerinde talebeye şimdîye kadar gördükleri dersleri derecesinde izahat vermek.

Matbaâi Âmire

İstanbul-1914

(Maârif-i Umûmiye Nezâreti,

Mekâtib-i İbtidâiyeye Mahsus Mûsikî

Matbaayı Âmire, İstanbul 1914.)

Programı,

SONUÇ

Osmanlı Maârif Teşkilatı kurulana kadar mûsikî dersleri yukarıda da ifade edildiği gibi yalnızca belli başlı kurumlarda verilmekteydi. Mûsikînin Maârife bağlı okullarda okutulmaya başlamasıyla beraber talebeler çok küçük yaşlardan itibaren bu sanatlara tanışma imkanı bulmuşlardır. Sıbyan mekteplerinde ilâhi okumakla başlayan mûsikî eğitimi artık yüksek öğrenim kurumlarında bile görülebilmektedir. Bu eğitimin tüm okullarda verilebilmesi ilk yıllarda mümkün olmamıştır. Bunun başlıca sebepleri arasında mûsikî muallim mekteplerinin eksikliği ve maârif teşkilatının tam anlamıyla oturmamış olması gösterilebilir. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen mûsikî eğitimi on dokuzuncu asrın sonlarına doğru Osmanlı Maârifi'ne bağlı hemen her okulda verilmeye başlamıştır. Mûsikî derslerinin yüksek öğretime kadar olan serüveni ve ortaya çıkan sonuçları aşağıda maddeler halinde verilmektedir.

- Sıbyan mektebine başlayacak çocuklar için düzenlenen amin alaylarında talebenin koro halinde ilâhi okuması bu mekteplerde mûsikî meşkinin yapıldığını göstermektedir.
- Rüşdiye mekteplerinde mûsikî eğitimi daha çok hususi okullarda ve kimsesiz çocukların okuduğu Dârü'l-eytâmlarda verilmektedir. Osmanlı'da dârü'leytâm konusu mûsikî açısından çok önemlidir. Bu okullar yetim ve kimsesiz çocukları sanat derslerine yönlendirerek topluma kazandırmak için açılmıştır. Batılı anlamdaki konservatuar modelinden yola çıkılarak kurulmuş olan dârü'leytâmlarda ilk başta yoğun bir mûsikî eğitimi verilmiş ancak bir süre sonra dersler kaldırılmıştır.
- İdâdî ve sultânî mekteplerinin mûsikî müfredatları oldukça zengindir. Özellikle sultânîlere ait imtihan, mülâhaza ve program bilgileri bu okullarda mûsikî derslerine büyük önem verildiğini göstermektedir.
- Dârüşşafaka Türk mûsikîsi eğitiminin verildiği yegâne okuldur. Zekâi Dede, Zekâizâde Hafız Ahmet Bey (Irsoy), Muallim Kâzım Bey (Uz), Abdülkadir Töre gibi Türk mûsikîsinin önde gelen sanatkârlarının muallimlik yaptığı mektepte yaklaşık olarak 40-50 yıllık bir Türk mûsikîsi tedrisatı uygulanmıştır. Buradan pek çok mûsikîşinas yetişmiştir.
- Maârife bağlı okullardaki en büyük sorun kalifiye mûsikî muallimi eksikliğidir. "Mûsikî Muallim Mektebi"nin açılması 1924'te gerçekleşmiştir. Bu nedenle Osmanlı'daki mûsikî muallimleri Avrupa'da mûsikî eğitimi görmüş kişilerden, hususi ders alarak kendini yetiştirenlerden ya da okuduğu sultânî, muallim mektebi ya da başka bir okulda mûsikî dersi almış kişilerden oluşmakta idi. Bu durum beraberinde ciddi bir

pedagojik sorunu getiriyordu. Ayrıca tedrisat birliğini sağlamak ta güçleşmekte idi. Gerçi bu diğer derslerde de görülen bir sıkıntıydı ancak Tanzîmât sonrası mûsikîde, gelenekselci anlayış ile Batı mûsikîsi eğilimindeki zümre arasında ciddi bir çekişme söz konusudur. Bu durum derslere de yansımaktaydı.

- Okullarda ağırlıklı olarak Batı mûsikîsi eğitimi verilmektedir. Tedrisatta enstruman olarak sadece keman ve piyano derslerinin yer aldığı görülmektedir.

KAYNAKLAR

Ahmed Rasim. *Falaka*. Düzenleyen Sedit Yüksel. Ankara: Devlet Kitapları, 1969.

Aliye, Fatma, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1995.

Antel, Sadrettin Celal. «Tanzimat Maârifî.» *Tanzimat*, İstanbul: Maârif Matbaası, 1940, 441-463.

Arnold, Denis, Instruments and Instrumental Teaching in the Early Italian Conservatoires, *The Galpin Society Journal*, vol. 18, Mar. 1965.

Atuf, Nafi. *Türkiye Maârif Tarihi Hakkında Bir Deneme*. Cilt I. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1930.

Çiçekler, Mustafa. «Tanzimat Sonrası Türkiye'de Farsça Eğitimi.» *Name-i Aşina*, sy. 15-16, (Ankara 2004), 85-102.

Erdoğdu, Teyfur. «Maârif-i Umûmiye Nezâreti Teşkilatı.» *Ankara Üniversitesai Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.51, (Ankara 1996), 247-285.

Ergin, Osman. *Maârif Tarihi*. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

Ergün, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ankara: Ocak Yayınları, 1996.

Gazimihal, M. Ragıp. «Dârü'l-eytamlar ve Mûsikî İstikbâlimiz.» *Milli Mecmua* 9, no. 108: 1737-1740, 1928.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: T.T.K. Yayınları, 1988.

Kuneralp, Sinan. *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*. İstanbul: İsis Yayınları, 1999.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

Lütfi Efendi. «Türkiye Maârif Tarihi.» *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası* 17, no. 93 (1926): 302.

Kuneralp, Sinan. *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*. İstanbul: İsis Yayınları, 1999.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.

- Lütfî Efendi. «Türkiye Maârif Tarihi.» *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası* 17, no. 93 (1926): 302.
- Mehmet İzzet, Mehmet Esat, Osman Nuri, Ali Kami. *Darüşşafaka Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, Evkaf-i İslamiye Matbaası, İstanbul 1927.
- Maârif-i Umûmiye Nezâreti. *Mekatib-i İbtidaiyeye Mahsus Mûsikî Programı*. İstanbul: Matbaayı Âmire, 1914.
- Paçacı, Gönül. *Hoca Zekâi Dede*. İstanbul: Boyut Yayınları, 1999.
- Pilevharian, Nuran Kara. «Osmanlı Devleti'nin İlk Sivil Lisesi.» *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art*. Netherland: Utrecht Press, 1999. 1-15.
- Soydan, Aynur. «Darüşşafaka Tarihinden Kesitler.» *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi* (İstanbul Üniv. Yayınları), 2003: 249-268.
- Sungu, İhsan. «Tevhidi Tedrisat.» *Belleten* (Türk Tarih Kurumu Basımevi) II, no. 7/8 (1938): 397-431.